

Олена Прищеп

кандидат історичних наук, доцент,
кафедра історії України, Рівненський
державний гуманітарний університет
(Рівне, Україна), bogol2006@ukr.net

М. І. КОСТОМАРОВ ЯК ТВОРЕЦЬ ОСВІТНЬО- КУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА РІВНОГО (1844–1845)

У статті простежуються культурні комунікації фундатора української історіографії М. І. Костомарова у Рівному (1844–1845) після його призначення на посаду старшим учителем історії місцевої гімназії крізь призму його професійних і товариських зв'язків із учителями та учнями, а також окремими мешканцями міста. Наголошується на підпорядкуванні його культурних практик основній цілі приїзду: науковим пошукуванням з історії, етнографії та фольклору українського народу. Акцентується, що основне коло культурних взаємин Костомарова складав гімназійний колектив. Заохочуючи своїх учнів до запису фольклорного матеріалу, молодий історик виступив новатором комунікування із ними у площині неформальних взаємин.

З огляду на відчуженість учительських колективів у повітових містах та містечках Правобережної України від світського міського товариства, осердя якого продовжували складати вихідці з польської шляхти, наголошується, що культурні контакти з мешканцями Рівного у Костомарова були спорадичні. Стверджується, що натомисть обмеженість комунікаційних практик з містянами компенсувалася листуванням із представництвом університетських кіл Харкова. Робиться висновок про співучасть Костомарова у формуванні освітньо-культурного середовища Рівного.

Ключові слова: М. І. Костомаров, Рівне, Рівненська гімназія, культурні комунікації.

Короткочасний період діяльності Миколи Івановича Костомарова – одного з фундаторів української історіографії, що пов'язаний із учителюванням у Рівненській гімназії (кінець жовтня 1844 – серпень 1845 р.), достатньо повно висвітлений дослідниками. У переліку праць, де порушувалася ця проблема,

згадаймо публікації А. Попова¹, В. Міяковського². Учителювання Костомарова у Рівному знайшло відображення у книжці Ю. Пінчука³, а в окремому нарисі цього провідного українського костомаровознавця, підготовленому спільно із Г. Пасеценко, подано розгорнуту характеристику перебування Костомарова на Волині як важливого періоду його життя і чинника творчого становлення⁴.

На архівних матеріалах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського базується стаття київських дослідників Л. Ігнатенко та М. Кучинського «Микола Костомаров і Рівне»⁵. Окремі тематичні рубрики про Рівне, Рівненську гімназію та інші населені пункти Волині, де упродовж 1844–1845 рр. довелося побувати молодому вченому, представлені в енциклопедичних виданнях, які з'явилися в добу незалежної України⁶.

¹ *Попов А. И.* Н. И. Костомаров – преподаватель Ровенской гимназии. (По архивным данным Ровенского реального училища) // Исторический вестник. 1917. Март. С. 716–735.

² *Міяковський В.* Костомаров у Рівному // Україна. 1925. № 3. С. 28–66.

³ *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. Київ: Наук. думка, 1992. С. 54–58.

⁴ *Пінчук Ю., Пасеценко Г.* З волинських років М. І. Костомарова // Осягнення історії. Збірник наукових праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя. Острог–Нью-Йорк, 1999. С. 418–425.

⁵ *Ігнатенко Л. А., Кучинський М. В.* Микола Костомаров і Рівне // Микола Костомаров і проблеми суспільного розвитку української нації: наук.-практ. конф., присвячена 175-річчю з дня народження М. Костомарова (Рівне, 1–14 травня 1992 р.) / Рівн. пед. ін-т, Рівн. держ. ін-тут культури, Рівн. обл. упр. куль-ри; Редкол. О. А. Галич, Я. О. Поліщук, С. І. Шевчук та ін. Рівне, 1992. С. 94–95.

⁶ Енциклопедія життя і творчества Н. И. Костомарова (1817–1885) / Председ. ред. кол. В. А. Смолий; зам. председ., науч. ред. и руковод. авт. кол. Ю. А. Пинчук. Киев: Ин-т истории Украины; Донецк: Юго-Восток, 2001. 570 с.; *Смолий В. А., Пинчук Ю. А., Ясь О. В.* Микола Костомаров: Віхи життя і творчості: Енциклопедичний довідник / вступ. ст. і заг. ред. В. А. Смоля. Київ: Вища школа, 2005. 543 с.

Активно зверталися до висвітлення короткочасного перебування Костомарова у Рівному та його знайомства з Волиню рівненські дослідники Я. Поліщук⁷, С. Шевчук⁸, О. Масний⁹ та ін.

Вагомою джерельною базою для рівнезнавчих студій про Костомарова слугують архів Рівненської гімназії, який зберігається в Державному архіві Рівненської області¹⁰, автобіографія історика¹¹, його епістолярна спадщина¹², спогади тих, хто працював із ним у гімназії, зокрема учителя математики Кирила Яновського¹³.

Враховуючи репрезентативний джерельний та історіографічний потенціал щодо вивчення рівненського періоду діяльності Костомарова, у цій публікації спрямуємо дослідницький інтерес

⁷ Поліщук Я. Мандрівка крізь віки. Нариси історії міста. Рівне, 1998. С. 77–80.

⁸ Шевчук С. Волинь у наукових студіях Миколи Костомарова // Микола Костомаров у вимірах сучасності: Зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. / М-во освіти і науки України; Ін-т історії України НАН України; Ін-т мовознавства, фольклористики та етнології ім. Р. Т. Рильського НАН України. Рівне: Волинські обереги, 2007. С. 82–90.

⁹ Масний О. С. М. І. Костомаров як викладач Рівненської гімназії, краєзнавець і фольклорист // Микола Костомаров і проблеми суспільного розвитку української нації: Наук.-практ. конф., присвячена 175 річниці з дня народження М. Костомарова (Рівне, 13–14 травня 1992 р.) / Рівн. пед. ін-т, Рівн. держ. ін-тут культури, Рівн. обл. упр. культури; Редкол. О. А. Галич, Я. О. Поліщук, С. І. Шевчук та ін. Рівне, 1992. С. 96–97.

¹⁰ Леонова Л. А., Прищепка О. П. Документальні фонди середніх навчальних закладів Волинської губернії у державному архіві Рівненської області // Архіви України. 2012. № 2. С. 154.

¹¹ Костомаров Н. И. Автобиография // Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография / Сост. и ист.-биогр. очерк В. А. Замлинского; Примеч. И. Л. Бутича. Киев: Изд-во при Киев. гос. ун-те, 1989. С. 463–472.

¹² Міяковський В. Костомаров у Рівному. С. 42–65.

¹³ Захарченко В. А. Архівні джерела до біографії М. І. Костомарова в ЦНБ ім. В. Вернадського АН УРСР // Архіви України. 1990. № 3. С. 64.

на проблему культурної історії Рівного. Адже комунікаційні практики Костомарова у цьому місті так чи інакше були задіяні в конструюванні освітньо-культурного середовища. Під останнім у просторі міста окреслюється сфера духовної людської взаємодії і взаємовпливів, які породжуються людськими взаєминами. По суті молодий дослідник, хоч і короткочасно, виступив у ролі одного з його творців.

Підкреслимо, що погодившись на посаду старшого вчителя історії місцевої гімназії, молодий дослідник переслідував насамперед ціль ближче пізнати цю частину Волині з метою продовження власних наукових пошукувань у галузі фольклору, етнографії, дослідження історії України козацької доби. Іншими словами, головною ціллю його приїду до Рівного було все ж не отримання місця роботи в гімназії з метою набуття та вдосконалення учительського фаху, а реалізація наукових інтересів, які з огляду на новизну введення до кола історичних джерел матеріалів про життя українського народу, далеко не одно-стайно сприймалися і в університетських колах.

Коротко схарактеризуємо Рівне, яким побачив його Костомаров пізньої осені 1844 р. Маючи статус повітового міста Волинської губернії, Рівне продовжувало бути вотчинним володінням князів Любомирських, який маркувала розміщена у центральній частині його забудови занедбана вже на той час палацова резиденція. У травні 1844 р., за декілька місяців до прибуття у Рівне Костомарова, тодішній власник міста, Казимир Любомирський, пожертвував старий палац Міністерству народної освіти, і його будівля перейшла в розпорядження Рівненської гімназії, адміністрація якої не знайшла для неї іншого використання, як квартирування там своїх учителів¹⁴. А от родина Любомирських замешкала у доволі скромних апарта-

¹⁴ Михайлишин О. Сторінки з історії розбудови Рівненської гімназії за матеріалами Державного архіву Волинської області // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. До 165-річчя заснування Рівненської гімназії. Випуск 2. Матеріали наукової конференції 23.11.2004 р. Рівне: Волинські обереги, 2005. С. 16.

ментах дещо на віддалі від старого палацу – у так званому палаціку на Гірці.

У самому місті мешкало трохи більше п'яти тисяч жителів, поміж яких більшу половину складала єврейська людність. Така мала залюдненість міста, як врешті і приватновласницький статус цього міста, не був чимось унікальним для Волині. І все ж чим Рівне вирізнялося поміж інших волинських поселень, так це наявністю середнього навчального закладу – гімназії, єдиної на той час середньої школи на Волині у повітовому місті, що, відповідно, вивищувало його культурний та й економічний статус.

Наголосимо, що не дивлячись на поразку польського повстання 1830 р., у 1840-х роках на Волині, як і по всьому дніпровському Правобережжю, продовжувала домінувати польська культура. З чим стикалася прибула з університетських центрів до волинських міст освічена молодь, зокрема й Костомаров? Окрім навколишньої мальовничої природи в око впадала недовладність міського облаштування, яке позначалося на повсякденному побуті. Різала вухо польська говірка на вулицях, площах, у міському світському товаристві, і навіть у стінах російської гімназії, де випадало їм працювати. «Что касается русского языка, то здесь его ужасно не любят», – писав із Рівного до К. Сементовського Костомаров 9 грудня 1844 р.¹⁵

Як позитивний факт достатньо комфортного проживання у Рівному Костомаров відзначив дешевизну міського життя (за наймання помешкання у Самарських – родичів учителя латини І. Єпіфановича, він щомісяця мав віддавати лише до десяти рублів включно із харчуванням та пранням білизни), а ще надто короткі відстані, які доводилось йому долати мало не щодня від своєї оселі на вулиці Бармацькій до гімназійної садиби, що знаходилася поруч зі старим палацом Любомирських.

Сама ж гімназія розташовувалася в ошатній двоповерховій будівлі, збудованій у стилі класицизму на кошти власників міста спеціально для її потреб. Відтоді, як цей навчальний заклад перемістили з містечка Клевая до Рівного, пройшло лиш

¹⁵ Міяковський В. Костомаров у Рівному. С. 48.

чотири роки, і тому проблем у її адміністрації вистачало з набором учнів, переважну більшість яких ще довго продовжували складати діти з родин збіднілої польської шляхти. Та й знайти заміну старим учительським кадрам ще польських шкіл новою генерацією випускників російських університетів було нелегко за браком їхньої достатньої чисельності, а то й через небажання багатьох із них їхати у правобережну міську глибинку. Адже подібні переїзди, нехай і заради набуття статусу учительської професії та матеріального забезпечення, позбавляли молодих освічених людей активного спілкування з книжковою культурою, бо ж катма ще було знайти у повітових містах та містечках публічні бібліотеки, чи то книгарні, до того ж обривалися безпосередні контакти з університетським товариством.

Відірваність молодих освітян у міських поселеннях дніпровського Правобережжя від звичного для них культурного оточення і спілкування, еталоном якого слугували університетські міста, насторожене відношення, а то й відчуження, яке вони відчували з боку місцевого освіченого товариства (переважно польського, або такого, яке перебувало під польським впливом), викликало в окремих із них бажання сконцентруватися на власному духовному житті, а саме зайнятися самоосвітою, науковими пошукуваннями, чи то літературною творчістю.

Водночас подібні життєві ситуації змушували генерацію випускників університетів «вростати» у нове культурне середовище, чи то формувати нове коло особистих взаємин. Підкреслимо, що саме гімназія стала головним вузлом комунікаційних практик Костомарова у Рівному. Відразу по приїзду Костомаров включається в навчально-виховний процес цього освітнього закладу. Виступаючи на той час найважливішим міським освітньо-культурним осередком Рівного, гімназія об'єднувала навколо себе учительський колектив (до 20 осіб) та більше 300 учнів. А ще у позаурочний час, переважно під час урочистих актів, притягувала до себе міських, чи то повітового рівня можновладців, доброчинців (зокрема, почесних попечителів), батьків учнів. Однак молодому історику, обтяженому щотижневим 15-годинним навантаженням викладання історії та зосередже-

ному на наукових інтересах, сформувати широке коло спілкування не вдалося. До того ж у Рівному він не збирався затримуватися надовго. Його контакти у стінах навчального закладу обмежувалися переважно діловими взаєминами з адміністрацією (зокрема, директором П. Аврамовим), спілкуванням з колегами на засіданнях педагогічних рад під час обговорення різних навчальних питань, чи то на перервах між заняттями.

Більшість учительського колективу гімназії була ще й задіяна у викладанні в місцевому парафіяльному училищі, чи то в жіночому пансіоні М. Бондіні. Однак Костомаров за винятком обов'язку бути присутнім на екзаменах у пансіоні Бондіні (червень 1845 р.)¹⁶ до контактів з іншими навчальними закладами не долучався. Тут могла зіграти роль його краща матеріальна забезпеченість, аніж багатьох гімназійних учителів, які змушені були шукати заробітку і в інших навчальних закладах міста.

Поступово виокремилася коло найближчих до нього за інтелектуальними уподобаннями та формами проведення дозвілля колег. Поміж них – Петро Чуйкевич – учитель латини, математик Кирило Яновський, Євгеній Малавський – викладач історії, Павло Науменко – виконуючий інспекторські обов'язки, учитель Закону Божого, священник Венедикт Омелянський. За винятком хіба що Яновського, в якому він вбачав переважно партнера по грі в більярд, саме вони, як стверджував В. Міяковський, завдяки своєму українству могли бути ближчими до Костомарова, аніж решта учителів. Так, Малавський, ще будучи студентом Київського університету, мав намір брати участь у наукових експедиціях по Україні для вивчення місцевих говірок¹⁷. Петро Чуйкевич був земляком П. Куліша¹⁸, з останнім Костомаров зійшовся в Києві напередодні прибуття до Рівного.

¹⁶ *Попов А. И.* Н. И. Костомаров – преподаватель Ровенской гимназии. С. 716–735.

¹⁷ *Міяковський В.* Костомаров у Рівному. С. 31.

¹⁸ *Терлецький В.* Рівненські відгуки про діяльність і життя Пантелеймона Куліша та Миколи Костомарова // Наукові записки [Рівненського обласного краєзнавчого музею]. Вип. VII. Рівне: Видавець Олег Зень, 2009. С. 23.

В оцінці самого Костомарова «учитель латинского языка Чуйкевич... поет прекрасные малороссийские песни, любит их и выше прочих по взгляду»¹⁹. Інспектор гімназії Павло Науменко – батько відомого педагога В. П. Науменка, як і Костомаров, був вихованцем Харківського університету. Хоча Науменко був старшим за Костомарова, під час навчання в університеті вони мали спільних учителів, до того ж у молодому віці той займався українською переробкою творів А. Міцкевича й прихильно ставився до українського руху²⁰.

Безумовно, культурницька праця на ниві зацікавлень життям українського народу могла гуртувати однодумців із учительського середовища, як то продемонстрували молоді освітяни Немирівської гімназії в середині 1850-х років²¹, однак у Рівненській гімназії такого тісного інтелектуального кола усе ж не склалося. Можливо причина крилася у небажанні жодного з них взяти на себе лідерські повноваження, чи то усе ж кожен із них зосереджувався на власних інтелектуальних заняттях.

Загалом дидактичні й наукові заняття учителів переважно заохочувались й шкільною адміністрацією, як то готувати реферативні повідомлення («актовые речи») для загальношкільних публічних зібрань, чи то методичні матеріали для викладання навчальних дисциплін, ділитися досвідом роботи у періодичній – передусім педагогічній пресі, долучатися до наукових пошуків під керівництвом провідних в імперії наукових установ тощо. Зауважимо, що фіксація подібного роду літературних, чи то наукових здобутків учителів передбачалася й у щорічних звітах про роботу середніх навчальних закладів.

¹⁹ Міяковський В. Костомаров у Рівному. С. 30–31.

²⁰ Там само. С. 31; Микола Костомаров: Віхи життя і творчості. С. 235.

²¹ Кароєва (Соломонова) Т. Р. Бібліотечний фонд Немирівської чоловічої гімназії: до колективного портрету її викладачів межі 1850–60-х рр. // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica: зб. наук. праць / Ін-т біограф. дослідж. НБУВ. Вип. 10. Київ, 2013. С. 458.

Поміж вагомого доробку вчителів на ниві інтелектуальної праці, яким звітувалася Рівненська гімназія, був вже згадуваний Чуйкевич, що займався приготуванням до видання творів Тацита в російському перекладі. А вчитель історії Костомаров власноруч у нотатках до звіту зафіксував наступне: «занимаюсь 1). Сочинением истории войны казаков с поляками во главе с Хмельницким; 2). Собранием и объяснением народных малороссийских песен; 3). Приготовлением к изданию соображений, относящихся к истории Малороссии; 4). Издал и напечатал в сем году сочинение о значении русской народной поэзии...»²².

І все ж уподобання народного фольклору та етнографії було ще настільки незвичним для інтелектуалів, що подібні заняття Костомарова учительська братія сприймала з насмішкою і недовірою. Констатуючи, що з колегами-учителями таки жити можна, історик усе ж нарікав у листуванні до харківських друзів: «только меня не совсем что-то любят, называют меня чудачком, и даже невеждою, за то, что я не слушаю их музыкальных вечеров, а привожу часто лирников петь мне о почавской битве с турками»²³.

Міркуємо, що у несприйнятті інтелектуальних уподобань Костомарова його рівненськими колегами-учителями могли зіграти роль і особисті риси характеру Костомарова, які сформували внутрішній психологічний стрижень тоді ще молодого науковця, зокрема жертівність заради науки, в ім'я якої доводилося обмежувати товариське спілкування.

Обумовимо, що спілкуватися з учителями у неформальній обстановці Костомаров міг як у них вдома на казенних квартирах, які розміщувалися поруч з гімназією, так і в своїй тимчасовій оселі на вулиці Бармацькій, а ще зрідка у трактирі італійця Ольгіаті, де гімназійні учителі полюбили грати в більярд. «Не раз увлекал он нас своими беседами, касавшимися преимущественно исторических событий России и особенно Малороссии. Такие его беседы происходили чаще всего по

²² Держархів Рівненської області (ДАРО), ф. 394, оп. 2, спр. 39, арк. 18 зв.

²³ Міяковський В. Костомаров у Рівному. С. 31.

вечерам и нередко продолжались за полночь», – згадував його гімназійний колега Яновський²⁴. Щоправда, сумнівним виглядає твердження останнього, бо цімто не раз Костомаров переводив розмову на теми федеративного устрою слов'янського світу, оскільки, як згадував сам історик, ці думки заповнили його у київський період життя та діяльності (1845–1847)²⁵.

Яким же чином складалося його комунікування з учнівським загалом? Інспектуючи гімназію у 1844 р., адміністрація Київського навчального округу зауважувала: «нынешний учитель, магистр Костомаров, с особенной любовью преданный науке, и уже доказавший отличные свои дарования некоторыми весьма дельными историческими сочинениями, имеет без сомнения все качества, потребные для вполне хорошего преподавателя»²⁶.

Контакти з учнями у Костомарова вибудовувалися у площині звичних ієрархічних (вертикальних) взаємин: він учитель, а учні – підлеглі його вихованці. Як викладач магістр історії Костомаров був у міру вимогливим до своїх підопічних, враховуючи, що довготривала відсутність викладання історії як навчальної дисципліни змушувала учнів надолужувати пропущене, тому міг бути поблажливим при оцінюванні їхніх знань. Привнесеним новаторством Костомарова у взаємини з учнями стало поєднання традиційних стосунків підлеглості учнів учителям із наближенням до рівноправних стосунків із ними на полі особистих наукових інтересів. Так, за його завданням гімназисти (наголосимо, переважно вихідці з польської шляхти) записували вдома під час канікул українські пісні й привозили йому у Рівне. Такі неформальні стосунки настільки були незвичними для самих учителів, що частина їх, як уже зазначалося, вважала Костомарова диваком і насміхалася над його науковими уподо-

²⁴ Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського, ф. XXII, спр. 441, арк. 1.

²⁵ *Костомаров Н. И.* Автобіографія. С. 474.

²⁶ *Анципо-Чикунський А. А.* Историческая записка о Ровенском реальном училище 1832–1882 // Рівненська гімназія: 1839–1921. Історія. Спогади. Документи / Упоряд. В. Луц, О. Морозова. Рівне: Дятлик М., 2014. С. 28.

баннями, а дехто схилився до того, що він переслідує певні корисливі цілі. «Некоторые из ученой братии готовы вопить против такого дурного примера к баловству», – читаємо в листі Костомарова від 16 грудня 1844 р. до К. Сементовського, маючи на увазі заохочення учнів до збирання українського фольклору. У цьому ж листі автор акцентує: «я решительно не способен к одинокой работе: мне нужно братства, взаимного побуждения, а я его здесь не имею; ...мои занятия народностью и историею Украины идут весьма туго... а над историческими занятиями смеются»²⁷.

Контакти Костомарова поза гімназією з міським середовищем окреслювало коло людських взаємин, пов'язаних з відвідинами єдиного у Рівному соборного православного Свято-Воскресенського храму, до якого він, як глибоко віруючий християнин, мав би регулярно вчашати. До того ж його настоятелем був священник Венедикт Омелянський, який у Рівненській гімназії викладав Закон Божий.

Уродженець Волині Омелянський мав вищу богословську освіту, яку здобув у Київській духовній академії. До переїзду в Рівне у 1844 р. встиг попрацювати на адміністративних та викладацьких посадах у Дерманському духовному й парафіяльному училищах, Волинській духовній семінарії (м. Кременець). Потому був затверджений довіреною особою Почаївської Успенської Лаври в судових справах з її боржниками, які розглядалися у Кременецькому повітовому суді. Сумлінно виконував ці обов'язки до вересня 1844 р., тоді ж був рукоположений в диякони і висвячений у сан священника й направлений для служіння у соборний Свято-Воскресенський храм м. Рівного. Відтоді й аж до смерті у 1859 р. пастирське служіння й викладацька діяльність Омелянського була пов'язана із цим повітовим містом²⁸.

Отож священник Омелянський лише на місяць раніше від Костомарова прибув до Рівного і приступив до формування власної мережі культурних взаємин, в якій згодом знайшлося

²⁷ Міяковський В. Костомаров у Рівному. С. 49.

²⁸ ДАРО, ф. 639, оп. 2, спр. 30а, арк. 3 зв.

місце і Костомарову. Вважаємо, що останній контактував із ним як в стінах гімназії, так міг відвідувати і його домівок, де функціонував своєрідний культурний салон (протоіерей організовував танцювальні вечори), який слугував точкою перетину для культурних контактів гімназійних учителів з місцевими чиновниками.

Прикметно, що в особі священника Омелянського Костомаров знайшов розуміння своїм науковим зацікавленням, зокрема мандрівкам по Волині з метою вивчення слідів її минулого. За спогадами самого Костомарова, на різдвяних канікулах у подорожах до Дерманського монастиря, Пересопниці, Гощі, Межиріч, Тайкур – відомих історичними подіями, його супроводжував саме Омелянський. І лише під час другої подорожі Волиню, що припала на великодні канікули, його супутником зголосився стати учитель Малавський – теж, як і Омелянський, уродженець Волині²⁹.

Варто наголосити, що після Листопадового повстання 1830 р., як і в попередній період, у містах Правобережної України учительська інтелігенція не складала ядра міського культурного світу, який би презентував домінування російської культури. І в 1840-х роках продовжувала існувати відчуженість учительських колективів від основних груп світського міського товариства, осердя яких складати поляки. Детально світські міські осередки Рівного початку 1850-х років у своїх спогадах описав Автоном Солтановський, який у 1848–1863 рр. вчителював у Рівненській гімназії. Зазвичай рівненських учителів не приймали у аристократичному товаристві власника міста князя Любомирського, а також у оселях, наближених до нього осіб. Однак не відмовлялися від товариського спілкування із вчительською інтелігенцією містяни середнього достатку³⁰.

Життєві дороги Костомарова під час його перебування у Рівному таки перетиналися із власником міста князем Казимиром Любомирським. Скоріш за все це була єдина зустріч,

²⁹ *Костомаров Н. И.* Автобіографія. С. 465–472.

³⁰ *Солтановский А.* Отривки из записок // Рівненська гімназія: 1839–1921. Історія. Спогади. Документи. С. 192–194, 200–202.

ініційована самим Костомаровим, з метою отримання рекомендаційного листа для виходу на контакт із власником Вишнівця графом Мнішком, щоб ознайомитись з архівом та бібліотекою останнього. І хоча Костомаров отримав бажану перепустку до спілкування з іменитим польським аристократом, поїздка до Вишнівця, як виявилось, була невдалою, оскільки Мнішек так і не дозволив скласти хоча б загальне уявлення про джерельний потенціал своїх книжкової та архівної збірок. Зауважимо, що і в самому Рівному зберігалася ще значна частина бібліотеки князів Любомирських, однак Костомаров нічого не згадує про спроби ознайомитись з нею, що може засвідчувати про небажання родини Любомирських йти на довірливі контакти із представниками учительського загалу – чужими для польського культурного середовища.

Отож культурне оточення Костомарова обмежувалося незначним колом осіб, з якими він переважно спілкувався за місцем основної роботи – у гімназії. Обмеженість жаданих людських контактів і можливостей працювати з потрібною для історичних досліджень літературою спонукала його до підтримки зв'язків із зовнішнім світом шляхом листування з добрими знайомими, передусім із університетського Харкова, який продовжував бути для нього культурним еталоном міського осередку життя – братами Костянтином і Олександром Сементовськими, Ізмаїлом Срезневським, Амвросієм Метлинським³¹. Тому-то при першій нагоді у серпні 1845 р. Костомаров назавжди полишає Рівне у пошуках, як він писав, «пищи для ума и для души», яких, на його думку, тут йому не вистачало. І все ж вважати, що рівненський період діяльності історика був несприятливим для його творчості, не варто, підтвердженням чого слугує його опублікований науковий доробок історичних та фольклорних матеріалів. А окрім того молодий дослідник виступив у незаперечній ролі творця освітньо-культурного середовища провінційного волинського міста.

³¹ *Смолій В. А., Пінчук Ю. А., Ясь О. В.* Микола Костомаров: Віхи життя і творчості. С. 264–265, 434, 435.

Olena Pryshchepa

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
Associate Professor, Department of the History of Ukraine,
Rivne State University for the Humanities,
(Rivne, Ukraine), bogol2006@ukr.net

M. I. KOSTOMAROV AS THE CREATOR OF EDUCATIONAL AND CULTURAL ENVIRONMENT OF RIVNE (1844–1845)

The article traces cultural communications of the founder of Ukrainian historiography M. I. Kostomarov in Rivne (1844–1845) after the appointment as a senior History teacher in local gymnasium. These connections are viewed through the prism of his professional and friendly contacts with teachers and pupils, and some town residents. The article emphasizes that his cultural practices were subordinated to the main goal of his coming: scientific research in history, ethnography, and folklore of the Ukrainian people. The research stresses that the staff of the gymnasium were the main circle of Kostomarov's cultural connections. Encouraging his pupils to record folklore materials, a young historian became an innovator of communication with them in the sphere of informal communication.

Taking into account the alienation of teachers' collectives in the county towns and settlements of the Right-bank Ukraine from the secular town community, whose core continued to be composed of Polish gentry, the article shows that Kostomarov's cultural contacts with the residents of Rivne were sporadic. The article states that limited communication with townspeople was compensated by correspondence with Kharkiv university circles. The research comes to the conclusion that Kostomarov was engaged in the formation of educational and cultural environment of Rivne.

Key words: *M. I. Kostomarov, Rivne, Rivne gymnasium, cultural communications.*

REFERENCES

1. Antsybo-Chykunskij, A. A. (2014). Istoricheskaya zapiska o Rovenskom realnom uchilishhe 1832–1882. In V. Luts & O. Morozova (Comps.), *Rivnens'ka himnazija: 1839–1921. Istorija. Spohady. Dokumenty* (pp. 11–103). Rivne. [in Russian].
2. Ihnatenko, L. A. & Kuchynskij, M. V. (1992). Mykola Kostomarov i Rivne. *Mykola Kostomarov i problemy suspil'noho rozvytku ukrains'koi natsii* (pp. 94–95). Rivne. [in Ukrainian].
3. Karoieva (Solomonova), T. R. (2013). Bibliotechnyj fond Nemyrivs'koi cholovichoii himnazii: do kolektyvnoho portretu ii vykladachiv mezhi 1850–60-h rr.

Ukrains'ka biohrafistyka = Biographistika Ukrainika: zb. nauk. Prats, (10), 452–464. [in Ukrainian].

4. Kostomarov, N. I. (1989). Avtobiohrafiya. In N. Y. Kostomarov, *Ystorycheskye proyzvedenyia. Avtobiohrafiya* (pp. 425–651). Kyiv: Izdatelstvo pri Kievskom gosudarstvennom universitete. [in Russian].

5. Leonova, L. A. & Pryshchepa, O. P. (2012). Dokumentalni fondy serednikh navchalnykh zakladiv Volynskoi hubernii u derzhavnomu arkhivi Rivnenskoj oblasti. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, (2), 149–164. [in Ukrainian].

6. Masnyj, O. S. (1992). M. I. Kostomarov iak vykladach Rivnens'koi himnazii, kraieznavets' i fol'kloryst. *Mykola Kostomarov i problemy suspil'noho rozvytku ukrains'koi natsii* (pp. 96–97). Rivne. [in Ukrainian].

7. Miiakovs'kyj, V. (1925). Kostomarov u Rivnomu. *Ukraina*, (3), 28–66. [in Ukrainian].

8. Pinchuk, Yu. A. (1992). *Mykola Ivanovykh Kostomarov*. Kyiv: Naukova dumka, 1992. [in Ukrainian].

9. Mykhajlyshyn, O (2005). Storinky z istorii rozbudovy Rivnens'koi himnazii za materialamy Derzhavnoho arkhivu Volyns'koi oblasti. *Naukovi zapysky Rivnens'koho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu*, (2), 15–27. [in Ukrainian].

10. Pinchuk, Yu. & Paseschenko, H. (1999). Z volyns'kykh rokiv M. I. Kostomarova. *Osiahnennia istorii. Zbirnyk naukovykh prats' na poshanu profesora Mykoly Pavlovycha Koval's'koho z nahody 70-richchia* (pp. 418–425). Ostroh; Niu-Jork. [in Ukrainian].

11. Polischuk, Ya. (1998). *Mandrivka kriz' viky. Narysy istorii mista*. Rivne. [in Ukrainian].

12. Popov, A. Y. (1917). N. Y. Kostomarov – prepodavatel' Rovenskoj hymnazyy. (Po arkhyvnym dannym Rovenskoho real'noho uchylscha). *Istoricheskij vestnik*, (3), 716–735. [in Russian].

13. Shevchuk, S. (2007). Volyn' u naukovykh studiiakh Mykoly Kostomarova. *Mykola Kostomarov u vymirakh suchasnosti* (pp. 82–90). Rivne. [in Ukrainian].

14. Smolij, V. A. (Ed). (2001). *Encyklopediya zhizni i tvorchestva N. I. Kostomarov (1817–1885)*. Kyiv: In-t istorii Ukrainy; Donetsk: Yuho-Vostok. [in Russian].

15. Smolii, V. A. (Ed). (2005). *Mykola Kostomarov: Vikhy zhyttia i tvorchosti: Entsyklopedychnyi dovidnyk*. Kyiv: Vyscha shkola. [in Ukrainian].

16. Soltanovskij, A. (2014). Otryvki iz zapsok. In V. Luts & O. Morozova (Comps). *Rivnens'ka himnaziia: 1839–1921. Istorii. Spohady. Dokumenty* (pp. 11–103). Rivne. [in Russian].

17. Terlets'kyi, V. (2009). Rivnens'ki vidhuky pro diial'nist' i zhyttia Panteleimona Kulisha ta Mykoly Kostomarova. *Naukovi zapysky Rivnens'koho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu*, (7), 21–25. [in Ukrainian].

18. Zakharchenko, V. A. (1990). Arkhivni dzherela do biohrafii M. I. Kostomarova v TsNB im. V. I. Vernadskoho AN URSS. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, (3), 62–64. [in Ukrainian].